

Інна Комаровська

МИСТЕЦТВО VERSUS ІМІТАТ-ЛІТЕРАТУРА: ПРОБЛЕМА ЕСТЕТИЧНОЇ ОЦІНКИ ВИРОБНИЧОГО РОМАНУ 20–30-х рр. ХХ ст.

Стаття присвячена проблемі естетичної оцінки виробничого роману 20–30-х рр. ХХ ст. Авторка зосереджується на феномені соціалістичного реалізму як особливому типі культури. Дослідницю цікавить питання: якщо соцреалізм є лише ідеологічним імперативом, то як пояснити формування на його засадах культури, яка має мистецьку цінність? Ця стаття — фактично перша спроба актуалізувати дослідження епіки Я. Качури відповідно до теоретико-методологічних пошуків сучасної гуманітаристики.

Ключові слова: імітат-література, мистецтво, естетична оцінка, соціалістичний реалізм, пролетарська література, виробничий роман.

У новітньому літературознавстві проблема естетичного поцінування художніх творів, написаних у 20–30-ті рр., залишається однією з актуальних. Метою цієї статті є проблематизація естетичної оцінки виробничого роману 20–30-х рр. ХХ ст. на матеріалі творчості Я. Качури. Ця розвідка — фактично перша спроба актуалізувати дослідження епіки Я. Качури відповідно до теоретико-методологічних пошуків сучасної гуманітаристики. Погляди науковців на феномен літератури соціалістичного реалізму відзначаються дискусійністю. Вивчення цих праць актуалізує проблему, безпосередньо пов'язану з об'єктом нашого дослідження — творчістю Я. Качури. Постає питання: так званий «пролетарський соцреалізм» — це імітат-література, яка не продукує жодної художньої цінності, оскільки позбавлена естетичного критерію, проте здатна вправно копіювати художні зображально-виражальні засоби, чи своєрідна форма літератури-гри?

Перша збірка оповідань Я. Качури «Історія одного колективу» побачила світ у 1925 р. Надалі вийшли друком повість «Зламана присяга» (1929), романи «Чад» і «Ольга» (1931), збірки оповідань «Люди і факти» (1934), «Щастя» (1940), «Перемога» (1941). Творчість письменника стала об'єктом літературно-критичної рецепції його сучасників П. Панча, Ф. Якубовського, І. Капустянського, А. Шамрая, Я. Савченка, В. Коряка, А. Клоччя, Б. Коваленка, Є. Кирилюка, Г. Майфета, А. Хвилі, Є. Адельгейма, Б. Буряка, С. Скляренка, І. Ле та інших критиків і письменників. Літературно-критичний портрет «Яків Качура. Життя і творчість» Б. Буряка, незважаючи на те, що побачив світ за часів «хрущовської відлиги» у 1962 році, на сьогодні вже застарів, свіже прочитання епіки письменника сьогодні на часі. Попри чисельні здобутки, у цій праці Б. Буряк аналізує прозу Я. Качури переважно саме як критик, а не історик літератури, не вдаючись, за окремими винятками,

до з'ясування естетичної чи антиестетичної природи творчості прозаїка [4].

Новий погляд на, здавалося б, уже досліджене явище запропонувала, зокрема, В. Хархун, монографія якої «Соцреалістичний канон в українській літературі: генеза, розвиток, модифікації» стала лауреатом премії «Книга року — 2010» у номінації «Літературознавство» [16]. Жанрова модель роману в літературі соціалістичного реалізму стала предметом теоретико-літературного дослідження Н. Бернадської [1]. Проекція соцреалістичного канону на західну модель популярної літератури визначає рух думки в роботах багатьох українських дослідників, серед яких стаття Т. Гундорової «Соціалізм як масова культура» [7].

Питанням рецепції творів літератури соціалістичного реалізму присвячено низку статей О. Сінченка. Так у роботі «Соціалістичний реалізм. Досвід літературознавчої адаптації» виокремлено дискусійні моменти, які потребують подальшого наукового осмислення [14]. Актуальній проблемі формування читача пролетарської літератури присвячена студія над романом В. Кузьмича «Крила» [13]. Особливості читацької та літературно-критичної рецепції нових романних форм у літературі перших десятиліть ХХ ст. оригінально розкрив М. Васьків у монографіях [5; 6]. Науковці звертаються до літератури означеного періоду з позицій новітніх здобутків теоретико-літературної думки. Звісно, інтерес до мистецтва цієї доби — це не лише прерогатива українського літературознавства. Зокрема, соціалістичний реалізм як особливий тип культури розглядає Н. Курінна, яка обрала матеріалом дослідження різні тексти цієї доби — поетичні та прозові твори, публіцистику, документальні джерела, агітаційну продукцію, газетні та журнальні статті, спогади, пісні як форми вияву масової культури [12]. Особливістю монографії культуролога Л. Булавки є спроба виведення

феномена соцреалізму зі сфери ідеологем і міфів у галузь наукового аналізу. Дослідницю цікавить питання: якщо соцреалізм є лише ідеологічним імперативом, то як пояснити формування на його засадах культури, яка має мистецьку цінність [3]. У працях, присвячених пролетарській літературі, дослідники часто звертаються до формалістичних методологічних засад. Наприклад, оригінальну модель для аналізу фабульної структури виробничого роману на основі теорії В. Проппа презентує американська славістика Катерина Кларк у праці «Радянський роман. Історія як ритуал» (*The Soviet Novel: History as Ritual*) [10]. Вдалу спробу кореляції структуралістського виокремлення сюжетно-фабульної основи та ретельного текстуального аналізу здійснила О. Куцевол у статті «Схема елементів фабули типового виробничого роману К. Кларк та її реалізація в романі Юрія Шовкопляса «Інженери»» [11]. Оригінальністю відзначаються також праці О. Філатової, зокрема її студії над змістовими домінантами та формальними експериментами письменників 20–30-х рр. ХХ ст. у жанрі виробничого роману та монографія [15].

Історики літератури переконливо доводять, що становлення соцреалізму з його принципами партійності, інтернаціоналізму, народності оберталася трансформацією мистецтва на агітку, пропаганду, а отже — перетворенням на кіч. У такого роду квазі-мистецтва теж існують свої закономірності, схеми, шаблони, моделі, які варто було б дослідити. Тим більше, що останнім часом для багатьох мистецтвознавців та літературознавців як масове мистецтво, так і соцреалізм потрапляють у силове поле не науки, а новітньої міфології. Міфологізм займає чільне місце в літературі соцреалізму, спрямованій на формування нової особистості, адже соцреалістичний міф залучив до свого смислового потоку політико-ідеологічне мовлення мас, опосередковане митцями. Міфологічна свідомість справді полягає і в символізації усіх існуючих явищ та речей. Особистість 1920–30 рр. не уявляла свого існування без набору знаків і символів, без створення абсолютно специфічного простору, в якому фактично ніякий предмет не є реальністю, навіть простий і звичайний. Тому у формуванні моделі художнього тексту соціалістичного реалізму особливе місце займає зображення звичайної людини, доля якої й ілюструє ідеологічні постулати.

Інші дослідники, зокрема В. Дмитренко, О. Воронцова, В. Дубініна наголошують на ідейно-естетичній довершеності творів митців — представників групи «Ланка-МАРС», серед яких і Я. Качура. Полярність позицій дослідників певною мірою зумовила вибір теми цієї студії.

У літературі 30-х рр. до жанру виробничого роману зверталася чимало авторів, серед них були Н. Забіла («Тракторобуд»), І. Сенченко

(«Напередодні», «Металісти»), О. Досвітній («Кварцит»), І. Ле («Інтеграл»), О. Донченко («Море відступає»), Ю. Шовкопляс («Інженери»), О. Копиленко («Народжується місто»), Г. Елік («Петро Ромен»). У системі радянської культури техногенні конструкти є особливо вагомими. Наприклад, провідними складниками художнього світу О. Копиленка є урбаністичні реалії (сталь, залізо), а також власне метафора народження міста. Реалії, пов'язані з будівництвом шахт, окремими деталями передає Я. Качура в романі «Ольга». Саме в 1930-х роках — доба індустріалізації — у культурній свідомості формується образ країни як простору, повсюдно пронизаній дротами, які несуть енергію, а відтак — нове життя [8, 292]. «Блиск рясної сітки електричних ліхтарів голубить очі. Різкі сигнальні гудки — упевнено пересуваються платформи з «чорним золотом» <...> Териконів, димарів не видно: їх можна тільки відчутти в передранковій імлі. Усе підкорено одній меті, і навіть хмари, що осіли на ніч на виднокрузі, застигли, як один суцільний шар вугільної породи. На широкому просторі, проміж вагонами, снують, перекликаються заробітчани. Це майбутні гірники. З далеких сіл і хуторів цілого неосяжного Союзу: личаки, подерті чоботи і постолі — приїхали шукати долі... Ділове, без ніякої тобі поезії, виходить сонце» [8, 86–87].

Літературні критики звертали увагу на те, що структурні частини роману, в яких розгортається виробнича тематична лінія, перенасичені описами процесів виробництва, фактами, що не піднімаються до рівня художності. Зокрема, мова йде про зображення доменного та вальцювального цехів та про шахту «Смолянка». Водночас погоджуємося з тим, ще це була нова тема для письменника, персонаж якого зізнається, що писати справжні нариси з шахтарського життя важко: «Прихильники здоров'я вражень позадирали голови і дивляться на домни (їх вражає груба механічна сила). Я так не можу. Я прислухаюся. Завод, поєднання людей з машинами — це не про мене. Я шукаю внутрішнього змісту, гармонійного поєднання людського хисту, колективного спрямування людської думки з певною метою, що дає на цьому світі певне задоволення. Я шукаю те, що зветься «душею заводу», а тимчасом мені промикається в вухах неясний, хаотичний гул і брязкіт тисяч тонн заліза» [8, 92].

О. Бровко зазначає, що в Я. Качури тематична лінія, присвячена Донбасу, набуває органічного втілення в жанрову форму нарису. «Репортажна достовірність хроніки перебування групи літераторів на Донбасі не відзначається високою художньою цінністю. Проте ці локальні топоніми «Ясинувата», «Сталіно», «Смолянка» розширюються, переплітаються з фольклорним та естетико-художнім матеріалом» [2, 127].

Погоджуючись із дослідницею, додамо, що міфологічна свідомість справді полягає і в символізації усіх існуючих явищ та речей. Колективні архетипи стали підвалинами для виникнення радянського кітчю, водночас міфологізованого та романтичного, побудованого на ідеологізації, тому у формуванні моделі художнього тексту соціалістичного реалізму особливе місце займає зображення звичайної людини, доля якої й ілюструє ідеологічні постулати: «*Ха-ха, моя найвна, дорога бабусю з Тихого Кута. Якби ти потрудила свої кістки з кладовища й приїхала зі своїм онуком на Донбас, ти б тут побачила, що варті всі твої казки про огненного змія. Я б нічого не хотів: нехай би ти побачила, як сипле іскрами мартен*» [8, 95].

Отже, у романі «Ольга» письменник Юрій Сокол, як і головна героїня оповідання Я. Качури «Щастя» Настя Ковалиха, є типовим репрезентантом поширеного в соцреалістичній літературі

стереотипу щодо граничної суспільної відкритості людини: «*Иду за вагонетками, що перед цим повезли охолоджений чавун. Які розкішні, замашні бруски! Мене охоплює ліричний настрій...*» [8, 94]. Логіка розвитку сюжету спрямована на перетворення розповіді в одну розгорнуту метафору, яка максимально втілює модель соцреалістичного тексту: ідеологічна відповідність і прив'язаність до образу нової людини.

Інтралітературні зміни, спричинені екстралітературним тиском, вимагали схематичних процесів моделювання світу, прийнятних для народних мас як «школи життя», «керівництва до дії». У дискусіях про роман і нарис у 20–30-ті роки багато мовилося про жанровий різновид, за яким, як наголошує Н. Копистянська, закріпилася назва «репортажний роман» чи «нарисовий роман». Особливості розвитку цієї жанрової версії роману у творчості Я. Качури стануть предметом наших подальших студій.

ДЖЕРЕЛА

1. Бернадська Н. Канон соцреалістичного роману / Ніна Бернадська // Слово і час. — 2005. — № 2. — С. 44–52.
2. Бровко О.О. Новелістичність композиції роману Якова Качури «Ольга» / О.О. Бровко // Вісн. Луган. нац. ун-ту імені Тараса Шевченка : Філологічні науки. — 2009. — № 3. — Ч. 1. — С. 125–132.
3. Булавка Л.А. Социалистический реализм: превратности метода. Философский дискурс / Людмила Алексеевна Булавка. — М. : Культурная революция. — 274 с.
4. Буряк Б.С. Яків Качура. Життя і творчість / Б.С. Буряк. — К., 1962. — 152 с.
5. Васьків М.С. Романи форми в українській літературі 1920 — 30-х років : [монографія] / М.С. Васьків. — Кам'янець-Подільський : ПП Буйницький О.А., 2009. — 325 с.
6. Васьків М.С. Український роман 1920-х–1930-х років : Генерика й архітектоніка / М. С. Васьків. — Кам'янець-Подільський : ПП «Буйницький О.А.», 2007. — 208 с.
7. Гундорова Т. Соцреалізм як масова культура / Т. Гундорова // Сучасність. — 2004. — № 6. — С. 52–66.
8. Качура Я. Вибрані твори : [в 2 т.] / Я. Качура [вст. ст. Б. Буряка ; упоряд. М.І. Качура]. — Т. 2. — К. : Держлітвидав, 1958. — 603 с.
9. Кларк Е. Советский роман : история как ритуал / Е. Кларк. — Екатеринбург : Изд-во Уральского ун-та, 2002. — 260 с.
10. Куцевол О.В. Схема елементів фабули типового виробничого роману К. Кларк та її реалізація в романі Юрія Шовкопляса «Інженери» / О.В. Куцевол // Наук. зап. Харків. нац. педагог. ун-ту ім. Г.С. Сковороди. — 2012. — Вип. 1(1). — С. 110–115.
11. Куляпин А.И. В стране советской жить: мифология повседневной жизни 1920–1950-х гг. / Куляпин А.И., Скубач О.А. // Критика и семиотика. — 2007. — № 11. — С. 280–352.
12. Куренная Н.М. Социалистический реализм. Историко-культурный аспект (Из опыта восточноевропейских литератур. 1930–1970-е годы) / Н.М. Куренная. — М. : Ин-т славяноведения РАН, 2004. — 188 с.
13. Сінченко О. Роман «Крила» Володимира Кузьмича: особливості поетики / Олексій Сінченко [Електронний ресурс]. — Режим доступу : http://elibrary.kubg.edu.ua/2014/1/O_Sinchenko_TRASH_11_GI.pdf
14. Синченко А. Социалистический реализм: опыт литературоведческой адаптации / Алексей Синченко [Електронний ресурс]. — Режим доступа: http://elibrary.kubg.edu.ua/2035/1/O_Sinchenko_UBUMPB_2_GI.pdf
15. Філатова О. Український роман 20–30-х років ХХ століття: типологія авторської свідомості : монографія / Оксана Філатова. — Миколаїв : Іліон, 2010. — 485 с.
16. Хархун В.П. Соцреалістичний канон в українській літературі: генеза, розвиток, модифікації / В.П. Хархун. — Ніжин : ТОВ «Гідромас». — 2009. — 508 с.

Статья посвящена проблеме эстетической оценки производственного романа 20–30-х гг. XX в. Автор сосредотачивается на феномене социалистического реализма как особом типе культуры. Исследовательницу интересует вопрос: если соцреализм является лишь идеологическим императивом, то как объяснить формирование на его основе культуры, имеющей художественную ценность? Эта статья — фактически первая попытка актуализировать исследование эпики Я. Качуры согласно теоретико-методологическим поискам современной гуманитаристики.

Ключевые слова: имитат-литература, искусство, эстетическая оценка, социалистический реализм, пролетарская литература, производственный роман.

The article deals with the problem of aesthetic evaluation of occupational novel in 20–30s of XX century. The author focuses on the phenomenon of socialist realism as a special type of culture. The researcher is interested in the problem: if social realism is only an ideological imperative, in what way it should be explained on its basis the formation of culture with artistic value. This article is actually the first attempt to update the study in Ya. Kachur's epics according to theoretical and methodological search in modern humanities.

Key words: imitat-literature, art, aesthetic evaluation, socialist realism, proletarian literature, occupational novel.

УДК 811.161.2'373:821.161.2–1.Б1/7.08

Людмила Марчук

КОНЦЕПТОСФЕРА ПОЕТИЧНОГО ДИСКУРСУ ГРИГОРІЯ БІЛОУСА: СКОВОРОДИНІВСЬКІ МОТИВИ

У статті відображена поетична картина світу Григорія Білоуса через образ Григорія Сковороди та його сприйняття живого та неживого. Автор, крім самого поетичного тексту, включає до створення образу філософа екстралінгвістичні чинники, представлені власною уявою про світ, його ціннісними установками та знаннями про Григорія Сковороду.

Ключові слова: мовні форми, метафора, порівняння, поетичний дискурс.

Дискурс, услід за О. Селівановою, тлумачимо як: «1) зв'язний текст у контексті численних супровідних фонових чинників — онтологічних, соціокультурних, психологічних тощо <...>; 2) замкнена цілісна комунікативна ситуація, складниками якої є комуніканти й текст як знаковий посередник, зумовлена різними чинниками, що опосередковують спілкування й розуміння (соціальними, культурними, етнічними тощо); 3) стиль, підмова мовного спілкування; 4) зразок мовної поведінки в певній соціальній сфері, що має певний набір змінних» [10, 119]. Поетичний дискурс розглядаємо як окрему «підмову мовного спілкування».

Метою статті є опис концептосфери поезій Григорія Білоуса, пов'язаної з постаттю Григорія Сковороди — українського філософа та письменника.

Григорій Білоус — письменник широкого творчого діапазону. Його вірші, поеми й дослідження,

присвячені правдоборцям — українцям XVIII, XIX, XX століть, утверджують спадковість духовного потенціалу провидців українського народу. Автор ставить постаті Г. Сковороди, Т. Шевченка та В. Стуса у безперервний ряд послідовних будителів народного духу, висвітлює незаперечний вплив на формування національної свідомості та активної громадської позиції, що надзвичайно важливо для сучасної української молоді.

«Вік вісімнадцятий. Кіношний. Вкраїною йде
філософ.

Час омива обличчя як весняна вода.
Тільки чомусь на нього дивляться люди косо:
хто він? Панок? Месія?.. Григорій Сковорода!..
Вік дев'ятнадцятий. Хмурий! Льодовиком —
кріпацтво:
насунулось, пригнітило на довгі й сумні роки.
Шевченко? Смут'ян! В солдати!.. (Возрадуйся,
сигте панство: